

“KUTSAL İTTİFAK”A KARŞI “KUTSAL ÇAĞRI”: OSMANLI’DA CİHAD VE NEFİR ÂMM İLANI (1686)*

Murat TUĞLUCA¹

Atıf/©: Tuğluca, Murat (2016). “Kutsal İttifak”a Karşı “Kutsal Çağrı”: Osmanlı’da Cihad ve Nefir Âmm İlanı (1686), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, Sayı 1, Haziran 2016, ss. 299-318

Özet: Osmanlı Devleti’nin 1683’te Viyana önlerinde yaşadığı büyük yenilgi, Avrupa’da “Kutsal İttifak” adıyla bir Haçlı birliğinin doğmasına sebep olmuştur. İttifakın başarılarıyla Osmanlı Devleti toprak kayıpları yaşamıştır. 1686 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, bir düşman tehdidine karşı uzun zamandır kullanmadığı bir uygulamayı gündeme getirmiştir: Nefir-i âmm. Nefir-i âmm, bir Müslüman beldesine düşman istilası tehdidi söz konusu olduğunda tüm Müslümanların seferber edilmesidir. Bu çalışmada Charles Tilly’nin devletin savaş araçlarına el koyma stratejileri ve ulus devletin oluşumu üzerine kurduğu savdan hareketle; Osmanlı Devleti’nin Kutsal İttifak’a karşı yürüttüğü mücadeleye içerisinde ortaya koyduğu nefir-i âmm uygulamasının sorunsallaştırılması denenecektir. Bu bağlamda aşağıda Osmanlı Devleti’nin savaş için insan ve maddi kaynaklara olağan savaş koşullarından çok daha fazla ihtiyaç duyduğu bir anda nefir-i âmm uygulamasıyla bu aşırı ihtiyaçlarını seferber edebilme becerisi geliştirdiği iddia edilmiştir. Bu beceriyi geliştirmek adına devlet, nefir-i âmm uygulamasına bağlı bir şekilde dinin tüm yaptırım kuvvetini etkin bir şekilde devreye sokmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kutsal İttifak, Kutsal Savaş, Nefir-İ Âmm, Cihad.

Makale Geliş Tarihi: 08.05.2016/ Makale Kabul Tarihi: 24.05.2016

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen SOBAG 114K903 numaralı ve “Devlet-Toplum İlişkileri Bağlamında Osmanlı’da Nefir-i Âmm Uygulaması (17. Yüzyıl Sonu ile 19. Yüzyılın İlk Yarısı)” başlıklı projenin bir çıktısı olarak hazırlanmıştır. Yazar TÜBİTAK’a maddi katkılardan dolayı teşekkür beyan eder.

1 Yrd. Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Öğretim Üyesi. mtugluca@ahievran.edu.tr

“Holy Call” against “Holy League”: Announce Jihad and the Levée en masse in the Ottoman Empire (1686)

Citation/©: Tuğluca, Murat (2016). “Holy Call” against “Holy League”: Announce Jihad and the Levée en masse in the Ottoman Empire (1686), Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 9, Issue 1, June 2016, pp. 299-318

Abstract: The major defeat of the Ottoman Empire in 1683 near Vienna give rises to the entity of a crusader union named “Holy League”. With the success of this alliance, the Ottoman lost lands. In 1686, the Ottoman Empire brought forward an implementation which had not been practised against enemy threat for a long time: *Nefir-i Âmm* (Levée en masse or Mass Levy). *Nefir-i Âmm* is mobilising all Muslims in a Muslim town in case of an invasion threat. In this study, the problematization of *Nefir-i Âmm* implemented by the Ottoman Empire within the fight against the Holy League will be tested based on Charles Tilly’s strategies about the seizure of combat vehicles and his arguments about the formation of nation states. In this context, below; it has been claimed that the Ottoman Empire improved the ability to supply these extreme requirements with the implementation of *Nefir-i Âmm* when it needed more manpower and pecuniary resources more than the usual conditions already required for war. In the cause of improving this ability, the government effectively called out the entire sanction power of religion depending on the implementation of *Nefir-i Âmm*.

Keywords: Holy League, holy war, Levée en masse, jihad,

I. GİRİŞ

Deus vult & Fî-sebili'l-lâh

Birinci Haçlı seferinin mottosu haline gelen *deus vult* (Tanrı istiyor), sonraki birçok haçlı seferinde savaşa katılan askerin en önemli motivasyonlarından birisini teşkil etmiştir. 1683 Temmuz’unda Viyana surlarını döven Osmanlı ordusu, bu sloganın verdiği heyecanı Leh ve Almanlardan mürekkep müttefik ordusuna bir kez daha yaşattı. Türkleri durdurma arzusuyla “kutsal savaş” yolunda hareket eden müttefikler tarihi bir başarıyla bu arzuyu gerçekleştirdiler. Uzun zamandır Papalık önderliğinde Türklere karşı bir haçlı ittifakı oluşturamayan Hristiyanlar, bu başarı sayesinde Papa XI. Innocent’in çabalarıyla 1684 yılında “Kutsal İttifak” kurarak birleştiler. Başlangıçta Avusturya, Venedik ve Lehistan’dan oluşan ittifaka Rusya’nın da katılımıyla Osmanlıların savaştığı cephe sayısı arttı. İttifak ordularına karşı Osmanlı Devleti, dört ana cephede savaştı. Venediklilerle Dalmaçya, Ege kıyıları, Mora yarımadası ve Bosna’da, Avusturya ile Macar topraklarında, Lehlerle

Kamaniçe’de, Ruslarla Karadeniz’in kuzeyinde savaşlar oldu. Osmanlı Devleti, Lehler ile Ruslara karşı kayıpsız mücadele verirken Avusturya ile Venediklerle mücadele edilen cephelerde kayıplar vermekteydi. Kutsal ittifak beklenen etkiyi yapmış, Osmanlı İmparatorluğu’na daha önce yaşamadığı türden yenilgiler ve dolayısıyla toprak kayıpları yaşatmıştır. 1686 yılına kadar Macaristan ve Mora’dan birçok kale mütteliklerin eline geçmiştir (Uzunçarşılı, 1995: 460 vd.).

Osmanlı Devleti batıda böylesi büyük tehditle ve toprak kayıplarıyla daha önce karşı karşıya kalmamıştı. Bu yüzden düşmana karşı uzun zamandır gündeme getirmediği bir uygulamayı tekrar icra etmek zorunda kaldı. Bu uygulama, *nefir-i âmm* ilanıydı. Böylelikle Hristiyanların oluşturduğu “kutsal ittifak” a karşı tüm Osmanlı ahalisine “kutsal çağrı” yapıldı. Osmanlılar, daha önce de çeşitli gerekçelerle nefir-i âmm ilan etmişti. Nefir-i âmm en yalın anlamıyla; Müslüman bir beldenin düşman istilası tehdidiyle karşı karşıya kalması ve muvazzaf askerlerle bu tehdidin durdurulmasının mümkün gözükmediği durumda tüm Müslümanlara seferberlik ilan edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu ilanın gerçekleşmesi, genellikle fıkıh kuralları çerçevesinde cihadın Müslümanlar üzerine farz-ı ayn haline gelmesi ile mümkün olmaktadır. Fıkıh ve fetva kitaplarında nefir-i âmm ilanı izahlarında bu durum açıkça ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti, böylesi bir tehditle karşılaştığında ulemeden bir görüş yahut bir fetva almak suretiyle ahaliye sefere sürmek için sağlam bir argümanla yola çıkmaktaydı.

Osmanlı Devleti’nde nefir-i âmm ilanı, erken dönemlerden yıkılışa kadar çeşitli gerekçelerle uygulanmıştır. Bu süreç içerisinde uygulamanın dönemlere göre farklılıklar içerdiği, katılımcılarının niteliğinde ve ordu içerisindeki görevlerinde değişimlerin yaşandığı değerlendirilmektedir. Erken dönem nefir-i âmm uygulamasıyla ilgili daha önce tamamlanan bir çalışmada¹; nefir-i âmm yoluyla sefere sürülenlerin sıradan köylüler olmayıp devrin silah teknolojisini etkin derecede kullanabilen savaşçılar olduğu, cihad kavramının Müslümanlar üzerine yüklediği yaptırıma rağmen maddi kaygıların daha önemli derecede itici bir kuvvet olduğu ve erken dönemin toplumsal yapısının statü atlayışlarına olanak tanıyan dinamik bir yapı arz etmesi münasebetiyle nefir-i âmm uygulamasının ahaliye askerî olma yolunda bir kapı aralığı oluşturduğu sonuçlarına varılmıştır.

15. yüzyılla 17. yüzyılda uygulanan nefir-i âmm ilanlarının ortak noktası, her ikisinin de Haçlı ittifakına karşı bir mücadelenin ürünü olmasıdır. Ancak 17. yüzyılın toplumsal yapısının erken dönemden farklı bir durum arz etmesi ve

¹ *Tarafımızdan tamamlanan bu çalışma, “Osmanlı’da Nefir-i Âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansımaları” başlığıyla Belleten dergisinde yayınlanacaktır.*

silah teknolojisindeki farklılaşma, yukarıda ifade edilen tespitler konusunda bir ortaklığın 17. yüzyılda görülemeyeceğine işaret etmektedir. Sefere gidişlerde hangi saiklerin belirleyici etkiye sahip olduğu üzerinde durarak iki dönem arasındaki uygulama farklarına işaret edecek bu çalışmanın esas amacı, nefir-i âmm çerçevesinde toplumla devletin savaştaki münasebetini incelemektir. Bu itibarla çalışmanın *Yeni Askerî Tarihçilik* akımına ilgiden kaynaklı bir deneme çabasının ürünü olduğu söylenebilir. Bu akımla savaş taktikleri ve kumandanların merkeze alındığı çalışmalardan ziyade savaş ile toplumun, ekonominin ve siyasetin etkileşimine odaklanılmaktadır (Şakul, 2010: 31).

Yeni Askerî Tarihçiliğin öncülerinden Charles Tilly, “ulus devlet” modelinin Avrupa’da hâkim devlet tipi olarak ortaya çıkış sürecini, geliştirdiği “askeri” savla izah etmiştir. Kitabında detaylarıyla ortaya koyduğu savının bir bölümü toplumsal yapılarla devletin ilişkisi üzerinedir:

“Savaş ve savaşa hazırlanma, yöneticilerin, can alıcı kaynaklara -insan, silah, erzak veya bunları satın alacak para- sahip olanlardan ve güçlü bir baskı veya telafisi olmadan bunları vermek istemeyenlerden savaş araçlarını zorla almayı da içerir. Başka devletlerin talep ve ödülleri sınırları içinde savaş araçlarının elde edilmesi ve bunlar için verilen mücadele, devletlerin merkezi örgüt yapılarını oluşturmuştur. Bir devletin toprakları içindeki ana toplumsal sınıfların örgütlenmesi ve bunların devletle ilişkileri yöneticilerin kaynaklara el koyma stratejilerini, karşılaştıkları direnci, bundan çıkan mücadele biçimini, el koyma ve mücadelenin ortaya çıkardığı kalıcı örgütlenme türlerini ve dolayısıyla kaynaklara el koyma etkinliğini önemli ölçüde etkilemiştir (Tilly, 2001: 61).”

Tilly’nin toplumsal yapıyla ilgili savından hareketle bu çalışma, Osmanlı yöneticilerinin savaş için insan ve maddi kaynakları seferber etme ile ilgili strateji geliştirme becerisinin nefir-i âmm örneğinde sorunsallaştırılması üzerine kurgulanmıştır. Çalışmada; Osmanlı Devleti’nin, Kutsal İttifak ordularına karşı yürüttüğü mücadele içerisinde ilan ettiği nefir-i âmm uygulamasının savaş kaynaklarına el koyma stratejisinin bir ürünü olduğu ve bu strateji ile toplumsal katmanların tamamının sefere sürülmeye çalışıldığı savunulacaktır. Bu doğrultuda aşağıda, devletin bu stratejiyi, halk nezdinde meşruiyetini sağlayarak, hayata geçirebilmek için hangi argümanları ne şekilde kullandığı üzerinde durulacaktır.

II. CİHAD VE NEFİR-İ ÂMM İLANI

Şartların Osmanlı Devleti için önceki dönemlerden çok daha zor olduğu, hem insan gücüne hem de diğer askeri gereksinimlere oldukça yüksek düzeyde

ihtiyaç duyulduğu mevzubahis dönemde (1686), bu ihtiyacı etkin bir şekilde karşılamak maksadıyla nefir-i âmm ilan edilmiştir. Nefir-i âmm uygulaması bu haliyle toplumun katmanlarından en geniş düzeyde faydalanmak için uygun bir araç olarak gözükmektedir. Toplum için bu çağrı, sadece bir sultan buyruğu değil, aynı zamanda dini yaptırımı olan bir emirdi de. Devlet, bu çağrının toplum nezdinde etkin bir şekilde karşılık bulabilmesi için başta cihadın farz-ı ayn haline geldiği argümanı olmak üzere Kur’an ve hadislerden birçok argümana taşraya gönderdiği hükümlerde yer vermiştir. Bu argümanlara yakından bakmak suretiyle 17. yüzyılın sonunda Osmanlı toplumu ile devletin nezdinde cihad ve nefir-i âmm kavramlarının ifade ettiği anlam üzerinde durmak, devletin nefir-i âmm ilanı ile savaş için insan kaynağını en geniş düzeyde seferber etme yeteneğini nasıl genişlettiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu itibarla burada öncelikle “cihad” ve “kutsal savaş” kavramları üzerinde durulacak, cihad ilanını gerektiren şartlar incelenecek, cihad ve nefir-i âmm arasındaki bağa bakılacak ve hukuk temelli bu kavramların uygulamayla olan ilişkisi irdelenecektir. Bütün bunlar yapılırken, esasında devletin bu kavramları toplum nezdinde etkin bir şekilde fonksiyonel hale getirmek maksadıyla mevzubahis argümanları nasıl kullandığına bakılacaktır. Çünkü bu argümanlar vasıtasıyla (Tilly’nin savı çerçevesinde) savaş kaynaklarına etkin bir şekilde el koyma becerisine hizmet edecek surette devletle toplumun ortak bir zeminde buluştukları değerlendirilmektedir.

İslam’da “kutsal savaş” kavramının olduğu savı, günümüzde ve tarihte hiç sorgulanmadan kabul edilen bir olgudur.² Bunun temel sebeplerinden birisi İslam hukukçularıdır. Hadduri (1999: 63, 67) gibi bu alanı inceleyen fıkıhçılar, genellikle cihad ve savaşı, hukuk kaynakları çerçevesinde ele aldılar ve İslam’ın “kutsal savaş” anlayışına sahip olduğunu tartışmasız bir şekilde kabul ettiler. Hukukçular, “cihad” a teorik olarak bakmışlar, bu yüzden cihadı tarihsel bir olgu olarak görmemişlerdir. Bu sebeple izahlarında cihadı tarihsel düzlemi göz önünde bulundurmadan İslam Hukuku’nun bir bölümü olarak incelemişlerdir. Albrecht Noth (1999) bu yaklaşıma ciddi bir şekilde karşı duruş sergilemiştir. Noth, hukukun kaynağı olan metinleri incelerken, diğerlerinden farklı bir yaklaşımla işin içerisine tarihi süreci eklemiş ve tarihsel bir bakış açısı ortaya koymuştur. Teori ile pratik arasındaki derin yarığa dikkat çekmiştir. Ona göre; genel kanaatin aksine İslamiyet’te kuramsal açıdan “kutsal savaş” anlayışının yer aldığı söylemek mümkün değildir. Peki, Kur’an’ın emrettiği “Allah yolunda” (*Fî sebîli’l-lâh*) savaş neyi ifade etmektedir? Bu sorunun cevabı Noth’a göre sanıldığı gibi aksine “kutsal savaş” değildir. Kur’an’da “Allah

² Bir örnek için bkz. Keegan, 2007: 59.

yolunda savaş”, fitne kalmayınca kadar ve din tümüyle Allah’ın oluncaya kadar yapılan savaştır. Ancak bu savaşın amacı İslam’ı yaymak değil, Müslüman cemaati sapkınlık ve fitneden muhafazadır. Ayetlere göre bir diğer amaç ise ehl-i kitabın boyun eğerek haraç vermeyi kabul etmesidir. Bu itibarla İslam, “İslam’ı yaymak” gibi salt bir misyon savaşını tanımamaktadır.³ Aynı şekilde Kur’an, “dinsizleri ortadan kaldırmak” gibi bir misyon iddiasında da bulunmaz. Bu tür iddiaya sahip savaşlar, Hz. Peygamberin vefatından sonra yaygınlaşmıştır. Ancak bu tür misyonlar da çok uzun ömürlü olmamıştır. Maddi kaygıların ağır basması sonucu iktidarı genişletme ülküsüyle bu misyon elimine edildi ve böylelikle savaşın kitleleri İslam’a döndürme (İslam’ı yayma) amacından uzaklaştı. Artık İslam savaşları, evrensel bir fetihçi vizyona sahip hale geldi ve bu savaşların İslam dinini yaymak gibi bir amacı kalmadı. İslam tarihi içerisinde bir kutsal savaştan söz edilecekse bu, İslam’ın erken dönemlerinden itibaren devlet eliyle organize edilen bir “kutsal savaş”tan ziyade kişisel katılımın ve sorumluluğun esas tutulduğu bir “kutsal savaşım”dır. Netice itibariyle Noth’un tarihsel yaklaşımına göre İslam’da devlet tarafından yürütülen “kutsal savaş”tan söz edilemez. Lewis (1997: 87) de bu kavramın, linguistik açıdan İslam’da yerinin olmadığına işaret etmektedir. Lewis bunu İslam’da insanların eylemlerinin kutsanmışlığının kabul edilemez oluşuyla izah eder. Ayrıca klasik İslam metinlerinde “kutsal” sıfatı ile “savaş” sözcüğünün bir tamlama olarak kullanılmadığına dikkat çeker. Ona göre bu tamlama son zamanlarda dışarıdan gelen etkiyle olmuştur. ‘Kutsal savaş’ diye bir çeviri tamlama yapmak bir dereceye kadar çarpıtma olur. Şeriatta Allah’ın emrettiği bir savaş olarak sözü edilen cihad, düz anlamıyla “cehdetmek”, “gayret göstermek”, “mücadele etmek” anlamlarına gelmektedir.

Savaşlarda dinsel argümanlar olmasına rağmen, savaşların politik amaç ve gerekliliklerin sonucu olarak ortaya çıktığı açıklaması daha gerçekçi gözükmektedir. Bununla birlikte savaşların ne kadar gerçek politik nedenleri olursa olsun; İslam’daki din ve devlet arasındaki bağlantı, Müslüman devletlerin gayrimüslimlere karşı yürüttüğü tüm savaşlara dinsel bir kalıp sunabiliyordu. “Müslüman olmayanlara karşı yürütülen savaşın ibadet olduğu düşüncesi”, savaşların motivasyonuna önemli ölçüde etki ettiği unutulmamalıdır (Noth, 1999: 106).

Hristiyanlıkta da “kutsal savaş” kavramının olduğu ve bu kavramın en önemli sonucu olarak Haçlı Seferlerinin ortaya çıktığı konusunda neredeyse kimse şüphe etmez. Noth, buna da şüpheyle yaklaşır. Ona göre; Haçlı ordularının gerçekleştirdiği “kutsal savaşlar” Müslüman “kutsal savaşları”nda olduğu gibi

³ Karaman (2008: 215) da Allah yolunda savaşın zorla Müslüman etmek gibi bir amacının olmadığını dile getirir.

devlet düzleminde oluşmamıştır. Bunun ortaya çıkışı, 11. yüzyıla gelindiğinde Hristiyan savaş etiğinin ortaya çıkması ile papaların yoğun bir şekilde savaşla ilgilenmeleriyle bağlantılıdır. Bu anlayış, İslamiyet’te olduğu gibi Hristiyanlık’ta da savaş işlerinin din açısından sevap olduğu fikriyle ilgilidir (Noth, 1999: 106). Bu iki dinin kuramsal olarak “kutsal savaş” anlayışına sahip olmamasına rağmen; mensupları, 11. yüzyıldan itibaren Haçlı Savaşları çerçevesinde yoğun bir şekilde karşılıklı olarak “kutsal savaş”larını sürdürmüşlerdir. IV. Haçlı Seferinden hemen sonraki süreçte Kuzey-batı Anadolu’da ortaya çıkan Osmanlı Devleti, bu miras üzerinde kendini bulmuştur.

Osmanlı tarihçiliğindeki yaygın kaniya göre Anadolu’ya gelen Selçuklular ve onların devamı olan Osmanlılar gazacı/cihatçı ruhla hareket etmişler, böylelikle Anadolu, Rumeli ve Orta Avrupa’da fetihler gerçekleştirmişlerdir. Fetihçi gaza ruhu anlayışı, Osmanlı Devleti’nin kuruluşu için çok önemli bir dinamik olarak görüldüğü gibi Osmanlı Devleti’nin kısa sürede büyük bir imparatorluğa dönüşümünün temeli olarak açıklanan bir tez de olmuştur (Witteck 1984; Köprülü 1981; İnalçık 2000; Emecen 2010). Bunun yanında Osmanlıların Hristiyan komşularına karşı gerçekleştirdiği birçok savaş, kimi tarihçiler tarafından dinsel bağlarla yapılan cihad savaşları olarak değerlendirilmemiştir (Lindner 2000; Jennings 2000; İmber 2000; Kaldy-Nagy 2000; Lowry 2010). Erken dönemle ilgili bu tartışmaları⁴ bir kenara bırakacak olursak 17. yüzyılda Osmanlı toplumunda savaşın yalın bir şekilde “Allah yolunda” “kâfirlere” karşı yapılan “kutsal bir mücadele” olarak algılandığına dair veriler bulmak erken döneme nazaran çok daha kolaydır. Erken İslam devrinde olduğu gibi bu devirde de gaza ve cihad bir ibadet olarak algılanmaktaydı (Ertaş 2012: 84, 85). Dahası savaş, bir yükümlülük olarak görüldüğü gibi Müslüman olmanın gereği olduğuna da inanılıyordu. Osmanlı toplumundaki bu anlayışın kökenleri, Hz. Peygamber’in faaliyetleriyle Kur’an’ın bağlayıcı hükümlerinden kaynaklıdır.

Hz. Peygamber döneminde cihadı dini bir yükümlülük olarak ifade etmek mümkündür. Hz. Peygamber, savaş için asker toplarken cennet mükâfâtı, cehennem tehdidi ve imanın kanıtı olma argümanlarını Kur’an eşliğinde dile getirmiştir. Ancak ayetlerle ifade bulan bu yaklaşım, Hz. Peygamber zamanında diğer İslam’ın şartlarından olan namaz, oruç, zekât gibi bir mecburiyeti tam anlamıyla ifade etmedi. İlk zorlayıcı ayetler genellikle Müslümanların sayıca az olduğu zamanlarda indirilmiştir. Müslümanlar sayıca üstün hale geldikten

⁴ Bu tartışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz. Süleyman Demirci (2013). “Erken Dönem Osmanlı Tarihi ‘Kara Bir Delik/A Black Hole’ mi? Osmanlı Devletinin Kuruluşu ‘Gazi/Gaza’ İdeolojisi ile İlgili Tartışmalar”, *History Studies*, V/1, 89-100.

sonraki süreçte ise cihad yükümlülüğü, Hz. Peygamber tarafından çok sıkı bir uygulamaya tabi tutulmamıştır. İslam hukukunda cihad, kuramsal bir aşamaya, Hz. Peygamberin vefatından sonra fıkıhçıların çalışmaları ile erişmiştir (Noth, 1999: 40-42).

İslam hukukçularına göre cihad, tüm Müslüman cemaatin ortak yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük, Müslümanları şahsen değil, kolektif olarak bağlar. Fıkıhtaki bu yaptırımın karşılığı *farz-ı kifâye* olarak belirlenmiştir. Bu yükümlülük, toplumun bir bölümü tarafından gerçekleştirildiğinde diğerleri üzerinden kalkar; ancak hiç kimse tarafından ifa edilmezse herkes günahkâr olur. Dolayısıyla bu ödev, bütün Müslümanlarca ifa edilmek zorunda değildir. Zaten tüm Müslümanların savaşçı olarak orduya alınmaları mümkün değildir (Hadduri, 1999: 69, 70). Ancak bu durum, şartlar gereği değişebilir. Eğer Müslüman bir beldeye/devlete/topluma dışarıdan büyük bir saldırı söz konusu olursa ve devletin mevcut ordusuyla bunu def etmeye gücü yetmezse, tüm Müslümanlar üzerine cihad artık *farz-ı ayn* hale gelir (Mevkûfâtî, t.y.: 424a, 424b). Ve İslam'ın beş şartı gibi herkes istisnasız yükümlü olur. Böylelikle İslam hukuku, bir İslam beldesi dışarıdan büyük bir tehditle karşı karşıya kaldığında cihadın farziyet durumunu genişletmek suretiyle devlet yetkililerinin elini güçlendirici bir imkân sunar. Buna göre istisnasız bir şekilde tüm Müslüman ahali savaşmakla mükellef hale gelmektedir. Cihada katılmak artık Müslüman olmanın gereği haline gelmiştir (Heinzalmann, 2009: 14). Bu durumda herhangi bir Müslümanın keyfi bir şekilde savaşa katılmama gibi bir imkânı kalmayacaktır. Tıpkı farz kılınan namaz ve oruç ibadetlerinde olduğu gibi artık cihadı terk mümkün değildir.⁵ Bu sayede devlet yöneticileri, cepheye asker sürme konusunda ellerindeki yetkiye *ilahi* bir dayanak sağlamış olmaktadır. Mezkûr dayanak ihtiyaç duyulan askerin temin edilmesinde devlete geniş imkânlar sunmaktadır. Devlet bu suretle muvazzaf asker dışındaki herkesi seferber ederek cepheye sürülebileceği gibi muvazzaf askerlerde yaşanması muhtemel isteksizliklerin de önüne geçebilecektir. Ayrıca devlet, Müslümanlar üzerindeki bu farzın yerine getirilmesi için tedbirler almak durumundadır. Yani devlet, ahaliyi sefere sürmekle görevlidir ve elinde bu işi yapabilmesi için sağlam bir hukukî/şer'î dayanağı bulunmaktadır. Hal böyle olunca İslam hukukunun cari olduğu bir devlet, diğer toplumsal meselelerdeki farz-ı ayn uygulamalarında olduğu gibi bu farzın yerine getirilmesi için tedbir almak durumundadır. Yani devlet, insanları savaşa sürmekle yükümlüdür. Devlet, saldırının meydana geldiğini

⁵ “*sayir gazaya kıyas olmayub evkât-ı hamse gibi cümle ümmet üzerine farz-ı ayn*” (BOA. MD, 98, s. 75, h. 233).

bildirip bir kenarda insanların orduya katılmasını bekleyemez yahut sadece izleyici olarak kalmaz. Nasıl Cuma vaktinde muhtesip çarşığı pazarı dolaşıp insanları Cuma namazına yönlendiriyorsa yahut zorluyorsa aynı şekilde cihadın farz-ı ayn hale geldiği durumda da devlet, asker sürücülerini ile insanları savaşa sürmelidir. Zira bu ilanla savaşa katılmak artık Müslüman olmanın bir gereği haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti, zaman zaman bu dayanağı etkin bir şekilde kullanma ihtiyacı hissetmiştir. Özellikle haçlı ordularının Osmanlı üzerine yürüdüğü savaşlarda büyük miktarda askere ihtiyaç hissedilmiştir. Bu durumlarda cihadın farz-ı ayn hale geldiği fetvası alınarak nefir-i âmm ilan edilmiştir. 1686 yılında da cepheledeki durum dolayısıyla böylesi geniş bir yetkiye ihtiyaç hissedilmiştir. Cephelelerin durumu ve savaşın gidişatı değerlendirilerek nefir-i âmm ilanı için gerekli koşulların oluştuğuna karar verilmiştir. Daha önceki Osmanlı uygulamalarında, büyük düşman saldırıları karşısında fıkhî uygun bir şekilde nefir-i âmm çağrısı yapılmıştır. Bu çağrılarda cihadın farz-ı ayn hale geldiği kararı, ulemeden bir görüş veya şeyhülislamdan bir fetva almak suretiyle gerçekleşiyordu. Bu itibarla bu dönemde de nefir-i âmm ilan etmek için şeyhülislamdan bir fetva almak üzere devrin şeyhülislamı Ankaravî Mehmed Efendi’ye başvurulmuştur. Fetva sorusu şu şekilde formüle edilmiştir:

“Sefer-i hümâyünümde ziyâde asker tedârîki ehemmi-umûr-ı din ü devletimden olmağla ve bilâd-ı Müslimîn’den bir beldeye harbî keferî müstevli olub belde-i mezbûr kurbünde olan bilâdın ahâlisi defe kâdir olmasalar keferî mezbûreyi defe mümkün olıcak bilâd-ı Müslimîn’in cihada kâdir ahâlisi üzerlerine cihad farz-ı ayn olur mu?”

Şeyhülislamın fetvası şu şekildedir:

Cihâd farz-ı ‘ayn olur; inkâr idenler ne‘uzûbi’l-lah kâfir olurlar; tekâsül idenler dünyada ta‘zîr-i şedîde ve ahrette azab almaya müstahak olurlar (BOA. AŞD, 10, s. 110, h. 1).”

Hristiyan milletlerin ittifak kurup, birbirlerine yardımda bulunmak suretiyle Osmanlı serhaddine zarar vermek ve Müslüman ülkesini istila etmek maksadıyla saldırmalarına binaen ehl-i İslâm’dan her ferde gaza ve cihadın, farz-ı ayn olduğuna dair şeyhülislam fetva vermiştir (BOA. AŞD, 10, s. 210, h. 2; BOA. MD, 98, s. 62, h. 188). Dolayısıyla nefir-i âmm için gerekçe doğmuştur (BOA. MD, 98, s. 139, h. 458). Bundan sonraki adım ise fetvaya müstenid bir şekilde nefir-i âmm ilan etmek ve geniş çaplı asker celpleri gerçekleştirmektir (BOA. MD, 99, s. 1, h. 2). Hükümlere durum şu şekilde yansımıştır:

“Virilen fetvâ-yı şerîfe mücebince işbu sene-i mübârekede efrâd-ı Mü’minin üzerine gaza farz-ı ‘ayn olmağın amme-i Müslimine nefir-i

âmm tarikiyle sefer-i hümâyunuma me'mur (BOA. MD, 98, s. 174, h. 586)⁶

Taşraya konuyla ilgili gönderilen hükümlerde mezkûr fetvaya sıklıkla atıfta bulunulmuştur. Hüküm örneklerini bu döneme ait mühimme ve şikâyet defterlerinde defalarca görmek mümkündür.⁷ Hükümlerde; cihadın farz-ı ayn hale geldiği ve nefir-i âmm ilan edildiği çeşitli biçimlerde ifade edilmekte; dolayısıyla Müslümanların nefir-i âmm yoluyla sefere çıkması gerektiği vurgulanmaktaydı. Savaş için Osmanlı Devleti'nin fetvaya başvurması ekseriyetle Müslüman devletlere (genellikle İran'a) yönelik bir sefer kararı söz konusu olduğunda gündeme gelmiştir. Müslümanların birbirleriyle savaşmalarının İslam Peygamberi tarafından yasaklanmış olması bu durumun temel sebebidir.⁸ Osmanlılar, Sünni bir devlet olarak şeriatın bu hükmünü doğrudan çiğnemek istememişlerdir. Bu yüzden Müslüman bir devlete yönelik savaşın toplum nezdinde meşruiyetinin sağlanması için gerçekleşecek savaşın dinî açıdan uygun olduğunu bildiren bir fetvaya ihtiyaç hissedilmiştir (Kaldy-Nagy, 2000: 403). Savaşılacak devlet İran gibi Müslüman bir devlet olduğu zaman İran'ın (dinden sapmış) Rafizi olduğu iddiası Osmanlılar tarafından genellikle savaş için önemli bir fetva sebebi olmuştur. Hristiyan devletlere karşı yürütülen bir savaş için ise fetvaya ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü Hristiyanlara karşı Allah yolunda savaşmak, İslam hukuku çerçevesinde meşrudur (Karaman, 2008: 215) ve halk nezdinde meşruiyet çabasına gerek yoktur. Bu sebeple Osmanlılar erken dönemlerden itibaren Hristiyan devletlere karşı yürüttüğü savaşlar için bazı istisnalar dışında (Akgündüz, 2002: 234)⁹ genel olarak bir fetva alma ve cihad ilan etme lüzumu bile hissetmemiştir (Kaldy-Nagy, 2000: 403). Ancak incelenen savaş örneğindeki gibi durumlarda Osmanlı Devleti'nin bir fetva ile cihad ilan etmesi savaşın meşruiyetiyle ilgili değildi. Genellikle devletin elindeki

6 Başka örnekler şu şekildedir: "cihâd farz-ı ayn ve cümlesi nefir-i âmm tarikiyle gazaya me'mur ve sancağ-ı Rasûlüllah'ın tahtında bulunmak üzere" (BOA. MD, 98, s. 178, h. 601); "virilen fetvâ-yı şerîf mücibince işbu sene-i mübâreke de cümle ehl-i İslam nefir-i âmm tarikiyle sefer-i hümâyunuma me'mûr olmalarıyla" (BOA. AŞD, 13, s. 21, h. 100).

7 BOA. AŞD, 10, s. 110, h. 1; BOA. AŞD, 10, s. 129, h. 1; BOA. AŞD, 10, s. 141, h. 1; BOA. AŞD, 10, s. 144, h. 1; BOA. AŞD, 10, s. 188, h. 4; BOA. AŞD, 10, s. 189, h. 1; BOA. AŞD, 10, s. 210, h. 2; Demir, 2010: 374, 377, 382, 415, 446, 452; BOA. MD, 98, s. 141, h. 460; BOA. MD, 98 s. 145 h. 472; BOA. MD, 98, s. 145, h. 473; BOA. MD, 98, s. 147, h. 480; BOA. MD; 98, s. 150, h. 489; BOA. MD, 98, s. 152, h. 495; BOA. MD, 98, s. 178, h. 601; BOA. AŞD, 13, s. 21, h. 100; BOA. AŞD, 13, s. 122, h. 597; BOA. AŞD, 13, s. 165, h. 807.

8 "İki Müslüman kılıçlarıyla karşı(taşp vuruştıkları) zaman öldüren de, ölen de cehennemdedir" (Abdülbakî, t.y.: 372; Rudânî, t.y.: 341)

9 1571'de Kıbrıs'ın fethi öncesinde Venedik ile genel bir barış söz konusu iken Kıbrıs korsanları tarafından Osmanlı'nın ticaret ve hac gemilerine saldırılması üzerine Padişah II. Selim, Ebussuud Efendi'den bir fetva istemiştir. Fetvada sorulan esas mesele; daha önceden darü'l-islam olan bir toprak parçasının darü'l-harbin elinde bulunması ve iki devlet arasında evelden beri bir barış söz konusu olması durumunda ahitnameye mugayir bir şekilde bu toprak parçasını tekrar darü'l-islam yapabilmek için gayrimüslimlere karşı savaşın caiz olup olmadığı idi. Caiz olduğuna dair bir fetvadan sonra Kıbrıs üzerine sefer düzenlenmiştir (Peçevi, t.y.: 486-488).

İnkânlar doğrultusunda savaşı yürütüp-yürütemeyeceğine olan inancıyla ilgiliydi. Nitekim haçlılardan oluşan bir Hristiyan ittifakı söz konusu olduğunda ve bu ittifaka güç yetirilemeyeceği öngörüldüğünde Osmanlı Devleti’nin cihad ilanında bulunduğunu görüyoruz. 1686 ilanında da bir meşruiyet kaygısı vardı. Ancak bu kaygı, toplumun insan ve maddi kaynaklarını savaş için daha fazla seferber edebilmek adına, toplumu ikna etmek maksadıyla hissettiği meşruiyet kaygısıydı. Kaynakları yoğun bir şekilde seferber etme ihtiyacı hissettiği böylesi durumlarda devlet, toplumu ikna edebilmek adına bu yola başvurmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin nefir-i âmm uygulamasını, toplumsal kaynakları her zamankinden daha fazla bir şekilde savaşa kanalize etme stratejisi olarak kullandığı söylenebilir. Bu stratejiyi en geniş planda devreye sokabilmek adına nefir-i âmm uygulamasını destekleyici daha başka argümanlar ahaliye yapılan seferberlik çağrılarında dile getirilmiştir.

Fetvaların devletle toplumu ortak bir zeminde buluşturma gücü vardı. 1686’da ilan edilen fetva, düşmana karşı cihada katılmanın Müslümanlığın bir gereği olduğu algısının toplum tarafından kabul görmesini hedefliyordu. Görünen o ki fetva kapısı, bu algının oluşması için net bir tavır ortaya koymuştur. Fetvanın yaptırım gücü toplumun fetvaları sorgulayamayacağı ön kabulünden gelmektedir. Sıradan bir Müslüman bireyin verilen fetvaların doğruluğu konusunda bir kaygısının yahut karşı duruşunun olması mümkün değildi. Dinin, toplumsal yaşamın tamamına derinden nüfuz ettiği böylesi bir toplumda, dinî söylemin toplum nezdinde geniş bir yankı bulacağı açıktır. Bu itibarla devlet, toplumun tüm kesimini sefere sürme konusunda ikna için taşraya gönderdiği hükümlerde, fetvanın yaptırım gücünü daha da artırmak gayesiyle ayet ve hadis gibi başka argümanlarla nefir-i âmm ilanının etkin bir şekilde uygulanmasını hedeflemiştir. Yani cihadın farziyeti konusunda fetva ile ortaya konan yaklaşım, Kur’an-ı Kerim ayetleriyle ve Hz. Peygamber’in hadisleriyle desteklenmiştir. Bu destek, asker toplanması hususunda bıkkınlık, gevşeklik, firar ve kaçınma gibi karşılaşılabilecek durumlara karşı kullanılmak üzere ortaya konulmuştur. Ayet ve hadislerden örnekler verilerek dinin birey ve toplum üzerindeki yaptırım gücü yoğun bir şekilde hissettirilmek istenmiştir.¹⁰

Taşraya gönderilen hükümlerde; Hristiyan devletlerin birbirlerinin imdadına yetişerek Osmanlı Devleti’ne karşı bir ittifak kurdukları, denizden ve karadan Müslüman ülkesi olan Osmanlı topraklarına saldırdıkları, bu devletlerin saldırlarla Osmanlı (İslam) topraklarını istila etmekte oldukları, Mora ve Macaristan gibi toprakların elden çıktığı, cami ve mescitlerin Hristiyanların

¹⁰ 17. yüzyılda din duygusunun ve dinî telkinlerin sefere sürmede ve cephe asker üzerindeki tesiri için bkz. Ertuş, 2012: 86-88.

eline geçtiği, buralarda *küfr* ayinleri gerçekleştirildiği, elden çıkan Müslüman topraklarındaki ahalinin kimisinin şehit, kimisinin esir edilmekte oldukları bildirilmiştir. Bu durumda; bütün Müslümanlar üzerine *Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın*¹¹ ayeti gereğince düşman üzerine saldırmanın dini bir vecibe haline geldiği ifade ediliyordu. Böylesi bir ortamda yapılan gazanın *sayir gazaya kıyas olmayub evkât-ı hamse gibi cümle ümmet üzerine farz-ı ayn* haline geldiği hatırlatılıyordu. Padişahın bu saikle gerçekleştirdiği cihad çağrısı için taşraya gönderilen hükümlerde *Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen[lerle] savaşın*¹² ayeti gereğince *müşriklerle* savaşmanın farz olduğu bildirilmiştir. Bu savaş, Osmanlıların daha önce gerçekleştirdiği savaşlar gibi “tevsî’-i bilâd ü memleket için olmayub”, Müslüman memleketlerini ve Müslümanları korumak içindi (TŞS, 191-8551, v. 45b). Bu yüzden herkes malıyla ve bedeniyle savaşa katılmakla mükellefi. Bu mükellefiyet için *mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin*¹³ ayeti uyarınca cihada kudreti yeten herkesin malıyla ve bedeniyle cihada katılması gerekiyordu (BOA. MD, 98, s. 75, h. 233). *Allah uğrunda hakkıyla cihad edin*,¹⁴ *Eğer siz Allah'a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder*,¹⁵ *Birr [iyilik] ve takva üzerine yardımlaşın*¹⁶ ayetleri de askerin dini açıdan şevklenmesini sağlayıcı ayetler olarak hükümlerde sıklıkla yer verilen ayetler olmuştur. Ayrıca askerlere mutat olarak seferlerde yapılan ihsanların bu savaşta gerçekleştirilememesinin bahane edilerek savaşa katılım hususunda gevşekliğe müsaade edilmemesi gönderilen hükümlerde vurgulanmıştır. Bu durumun bir özür ve bahane sebebi olarak kabul edilmemesi gerektiği taşraya bildiriliyordu. Bunu bahane ederek seferden imtina edenlere de *Allah'a itaat edin Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de*¹⁷ ayetiyle cevap verilmesi isteniyordu. Son olarak sefere düşecek askerlerin, Hz. Peygamber'in Allah yolunda cihad edecek Müslümanların mallarıyla ve canlarıyla savaşması konusundaki hadis-i şerifine sadık bir şekilde yola koyulması isteniyordu (BOA. MD, 98, s. 75, h. 233; BOA. MD, 99, s. 46, h. 185; TŞS, 191-8551, v. 45b.). Cephelerde ve merkezî yönetimde net bir şekilde görülen şey, bu zamanın başka zamana kıyas olunmayacak kadar önemli olduğu ve “*Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın*” ayeti gereğince uzak-yakın bütün Müslümanlar üzerine cihadın farz-ı ayn hale geldiğidir (BOA. MD,

11 *Tevbe*, 9/36.

12 *Tevbe* 9/29.

13 *Tevbe*, 9/41.

14 *Hac*, 22/78.

15 *Muhammed*, 47/7.

16 *Maide*, 5/2.

17 *Nisa*, 4/59.

98, s. 78, h. 240). Hükümlerde yer bulan mezkûr ayet ve hadisler, kuşkusuz toplumu ikna etmeye, seferber edilenlerin dini açıdan motivasyonunu yüksek tutmaya ve katılımları en üst düzeye çıkartmaya yönelikti.

Hükümlerde yer verilen bu uygulamanın sefere katılım hususunda olumlu bir tutum geliştirme çabasının ürünü olduğu açıktır. Bazı hükümler ise bu çabayı tamamlayıcı bazı tehdit unsurları barındırmaktadır. Amaç, katılım konusunda yaşanabilecek herhangi bir olumsuz tavrı engellemektir. Bu hükümler Şeyhülislamın fetvasının farklı yönlerini ön plana çıkartmaktadır. Fetvada sadece cihadın farz olduğu ifade edilmemiş, fetvanın açık hükmüne rağmen seferlere iştirak etmeyenlerin nasıl cezalandırılacağı da belirtilmiştir. Cezaların caydırıcılık gücü etkili gözükmemektedir: Fetvayı inkâr edenler kâfir olacak, dahası katılma hususunda gevşeklik gösterenler hem dünyada (*ta’zir-i şedîde*) hem de ahirette (*gazâb-ı eîme*) cezalandırılmayı hak edeceklerdir.¹⁸ Her iki dünyaya yönelik cezalandırılma tehdidi, otoritenin askerî katılımları en üst seviyeye çıkarmasına imkân sunacak niteliktedir. Çeşitli defterlerde yer alan hükümlerde ve belgelerde, fetvada öngörülen cezaların açıklandığı görülmüştür. Mesela fetvayı inkâr edenlerin kâfir olması durumunda nikâhlarının düşeceği, dolayısıyla *avret*lerinin boş olacağı ifade edilmiştir.¹⁹ Bu konuda ısrarcı olmaya devam edenlere daha ağır bir ceza öngörülmüştür: inkârcıların katledilmeleri şer’ân vaciptir (BOA. MD, 98, s. 62, h. 188; BOA. AŞD, 13, s. 147, h. 723; BOA. A.DVN. 193-87). Taşraya asker sürmek için gönderilen görevlilere bu konudaki talimat bildirilmiştir. Mesela Trabzon şer’iye sicilinde merkezden gönderilen müfettişlerin sefere katılmayanlarla ilgili görevi anlatılmaktadır. Buna göre müfettiş, Nevruz’dan sonra özürsüz bir kimseyi evinde yahut herhangi bir yerde bulur ise fetvayı inkâr ettiği ve dolayısıyla fermana itaat etmediği gerekçesiyle *küfr* halinde olduğu için şiddetli cezalandıracaktı. Bunların “bilâ âmân buldukları mahalde” asılmaları ve mal ve erzaklarının mîrî için el konulması müfettişin görev tanımı içerisindeydi (TŞS, 191-8551, v. 45b).

Bu zorlayıcı ibarelerden anlaşıldığı üzere fetvaların ve fetvaları içeren hükümlerin temel gayesi, böylesi zor bir zamanda devletin sefere asker sürme kabiliyetini arttırmaktı. Taşraya gönderilen hükümler, sultanın emri olması itibarıyla kanunî, şeyhülislamın fetvasını barındırması itibarıyla de dinî bir zorlayıcılığa sahipti (BOA. MD, 98, s. 152, h. 495; BOA. A.DVN. 191/82; BOA. AŞD, 12, s. 13, h. 58; BOA. AŞD, 12, s. 32, h. 157). Bu iki zorlayıcı etmen taşraya

18 “bilâd-ı İslamiyeye istilâ itmeleriyle efrâd-ı Müslimîn üzerine gaza farz-ı ayn olub inkâr idenler kâfir olurlar tekâsül idenler dünyada ta’zir-i şedîde ve ahrette gazâb-ı elîmeye müstehak olurlar diyü fetvâ-yı şerîfe verilüb” (BOA. MD, 98, s. 24, h. 71).

19 “gaza ve cihad farz-ı ayn olub inkâr idenlerin neüzübillah kendüleri kâfir ve avretleri boş olur diyü fetvâ-yı şerîfe virüb rücu’ itmeyenlerin katli şer’ân vacib olmağla ehl-i İslâmdan olanlar nefir-i âmîm tarikiyle bizzat... sefer-i hümayuna me’mur olmağın” (BOA. A.DVN. 193-87).

gönderilen sefer emirlerini daha etkili kılmış olmalıdır. Özellikle Müslümanların “kâfir” olabileceklerini ifade ederek, hem dünya hayatını hem de ahiret hayatını tehdit eden fetvanın sefer emirlerinin uygulanmasında devletin elini güçlendirdiği ortadadır. Ayrıca fetvanın ceza olarak evlilik bağına sona erdirmeye tehdidi ve katledilmeyi emretmesi taşrada bu konuda devletin yaptırım gücünü artırmıştır. Elbette cephelerde yaşanan asker ihtiyacı konusundaki acil durum, asker celbi konusunda en ufak bir ihmali kabul edilmez kılıyordu. Bu yüzden gönderilen hükümlerde asker celbi konusunda herhangi bir kimsenin ihmali söz konusu olduğunda, direnç gösterildiğinde yahut da gevşeklik söz konusu olduğunda şer’ile haklarından gelinmesi emredilmiştir.²⁰

Netice itibarıyla padişahın otoritesi ile fetvaların yaptırım kuvveti beraberce asker celbini en üst seviyeye çıkartmaya çalışıyor, ayrıca celbe direnenler için de devlet için sağlam bir yaptırım hakkı doğuyordu. Nefir-i âmm çağrısının yaptırım kuvveti, savaş esnasında asker sevkleri ve harekâtlar için gönderilen hükümlerde bir tehdit aracı olarak kullanılmıştır.²¹ Bir örnek olayda; Bosna Valisi Siyavuş Paşa, Sire ve İhlevne'nin düşman tehdidinde maruz kalacağına dair alınan bilgi üzerine buraların savunması için gönderilmiştir. Paşa'ya sefere giderken “mükemmel ve müretteb” kaptanı ile eyalet askerinin yanında nefir-i âmm askerini de alması bildirilmiştir. Paşa'ya bu konuda *gayretle ihtimâm eylemesi* bildirilirken hükmün sonunda bir uyarıda bulunulmuştur. Fermanla toplanan nefir-i âmm askerinden bir ferden itaatsizliği, ihmal ve gevşekliği münasebetiyle bu iki sınır bölgesine zarar erişecek olursa bu kişilerin şer’ile haklarında lazım gelenin icra edilmesi emredilmiştir (BOA. AŞD, 10, s. 70, h. 2).²²

20 “ihmal ve tekâsül idenlerin virilen fetva-yı şerife mücebinece haklarından şer’ile lazım geleni icrâ eyleyüb” (BOA. MD, 98, s. 24, h. 71). Konu şer’iye sicillerine de yansımıştır. Bkz. TŞS, 191-8551, v. 45b.

21 *Lofça kazasına bağlı Etrepoli kasabasının derbentlerini muhafazası için Eskicuma'dan Aralık 1689'da sevk edilen nefir-i âmm askerinin henüz ulaşmadığını Etrepoli naibi Divan-ı Hümayun'a iletmiştir. Divan-ı Hümayun derhal gerekli tedbirlerin alınmasını bildirmiş ve hükmün sonunda şu şekilde tehditte bulunmuştur: “Sâdr olan fermân-ı hümâyûnumun ‘âdem-i imtisâl ile ‘avk ve te’hîre bâ’is olanlar her kimler ise ism ü resmleriyle der-i devlet-medârna ‘arz eyleyesiz diyü yazılmışdır” (Şakar 2007: 25). Bir başka hükümde nefir-i âmm askerinin firara yeltenmesi durumunda nasıl bir yol izleneceği daha net bir şekilde ifade edilmiştir: “yanunuzda olan nefir-i âmm çeribaslarından ve neferâtın bir ferd firâr eylemek ihtimâli olur ise ism ü resmleriyle ve yerleri yurdları ile yazup ‘arz u i’lâm eyleyesiz ki âdemler ta’yîn olup muhkem haklarından geline. ‘Arz u i’lâm da müsâmaha itdirersenüz yoklandıkda bir neferi nâkis bulunur ise sizün tam-ı hâmuza haml olup sonra bir vechile cevâba kadîr olamazsız. Ana göre mülâhaza ve basîret ve itibâh üzere hareket idüp emr-i serfîmün mazmûn-ı münfi ile ‘amel ve hilâfından ihtirâz eyleyesiz diyü te’kîd olunmuşdır (Şakar, 2007: 102).*

22 *Bir başka hükümde Segedin kalesini muhafazaya gidecek nefir-i âmm askeri için şu şekilde bir uyarıda bulunulmuştur: “taht-ı kazânızda vâki’ darb ü harbe kâdir süvâri ve piyâde askeri ve il erleri var ise cümlesi nefir-i âmm tarihiyle bir gün ve bir saat te’vir ve tevakkuf itdirmeyüp cümlesin kaldıurup kal’a-i mezbûre imdâdına revâne olan vezir-i a’zâm ve serdâr-ı ekrem Süleyman Paşa'nın kethüdâlığı hidmetinde olan Mehmed dâme mecdühünün yanında hâzır ve mevcûd itdirdezin şöyle ki tavâ’if-i mezbûrdan kal’a-i mezbûra imdâdına gitmekden bir ferden imtinâ’ eyledüğü istimâ’ olunursa o makûle gerek askerî ve gerek gayr-i askerîdir asla bir ferdine himâye olunmayub eşedd-i ukûbetle muhkem haklarından gelinmesin mukarrer bilüp hudemât-ı dîn ü mübinde bezl-i maktûr eyleyesin diyü mü’ekked yazılmışdır (Demir, 2010: 287).*

Nefir-i âmm suretiyle herhangi bir yerin muhafazasına görevlendirilenlerden muhafazaya gitme konusunda herhangi bir çekingenlik işitilirse, başkalarına ibret ve nasihat olması maksadıyla “muhkem haklarından gelinmesi” istenmiştir. Nefir-i âmm askeri sürmekle görevli paşalara bu durumdakilerin isim ve resmleriyle kaydedilip ilam etmeleri emredilmiştir (BOA. AŞD, 10, s. 163, h. 2). Mart-Nisan 1687 tarihinde Rumeli valisine gönderilen bir hükme göre Debre kazasında yaşayan Hocâzâde Mehmed Kethudâ, Eski Gönüllü Ağası Hüseyin, Uzun Derviş Hasan, Ramazân Kethudâ ve Mehmed Kethudâ isimli şahıslar “zî-kudret” olmalarına rağmen nefir-i âmm çağrısına uymamışlar ve Mora seferine katılmamışlardır. Bunların sefere katılmadığı Divan’a iletilmiş ve Divan, derhal görevlendirildikleri yere gitmelerini, eğer karşı gelirse yakalanmalarını, mal ve erzaklarının miri için kabzedilmesini ve kendilerinin de Divan’a gönderilmesini istemiştir (BOA. AŞD, 10, s. 183, h. 2).²³

Mevzubahis edilen dinî argümanlar, yukarıda örnekleri sunulduğu üzere zorlayıcı bir etkiye sahip olduğu gibi askerin motivasyonunu artırıcı bir etkiye de sahipti. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, askerini sefere sürerken motivasyon artırıcı birçok maddî unsuru askerine sunardı. Bunlar; tımar ve zeamet sahipleri için terakki tevcihi (Özünlü, 2010: 239), savaş ganimeti ve sefer sürecinde verilen ihsanlar olabilirdi. İnceleme konusu olan savaş ise Osmanlı topraklarını genişletmeye yönelik değil, savunmaya yönelik bir savaştı. Dolayısıyla mevcut savaş koşulları, askerlerin maddî motivasyonunu artırıcı pek bir şey vaat etmiyordu. Bir diğer maddî motivasyonu artırıcı uygulama ise askerî olmayanlara askerî olma imkânı verileceğine dair vaatle bulunulmasıdır. İhtiyaç halinde askerî statüye sahip olmayanların sefere sürülmesi gündeme geldiğinde bu kişiler için en büyük vaat herhalde askerî statüye geçiş olmalıdır. Ancak uzun zamandır Osmanlılarda böyle bir vaatle bulunacak toplumsal ve askerî koşullar mevcut değildi. Erken dönemde ise bu tür vaatlere daha sık rastlanıyordu. 1443 İzladi, 1444 Varna ve 1484 Boğdan Seferi savaşları bu duruma örnek verilebilir. İzladi savaşı öncesinde de nefir-i âmm ilan edilmiş, ancak yapılan çağrılara ahali tarafından önemli bir katılım sergilenmemiştir. Bu durum üzerine padişah, nefir-i âmm çağrısıyla sefere katılacaklara tımar ve yeniçerilik vaadinde bulunmuştur. Ancak bu vaatlerden sonradır ki ciddi katılım sağlanabilmiştir.

23 *Başka hükümlerde katılımlardaki gönülsüzlükten kaynaklanacak bir zararın sorumlularının haklarından gelinmesi bildirilir: “şöyle ki fermânım olan nefir-i âmm askerinden bir ferdî itâ’at-ı emr-i şerîfîm itmeyüp ihmâl ve tekâsülleri sebebi ile uyâzen bi’l-lâhi te’âlâ ol serhadd-i mansûremde bir mahalle zarar u gezend irişmek ihtimâli olur ise o makûlelerin şer’ile haklarında lâzım geleni icrâ idüb bir ferdî müsâmahadan hazer eyleyesin diyü yazılmışdır” (BOA. AŞD, 10, s. 70, h. 2); “nefir-i âmm vechi üzre me’mûr olup ve kudreti var iken bir türlü illet ve bahâne ile hudmet-i muhâfazadan imtinâ’ idenleri ahz u habs ve ordü-yi hümâyûnuma i’lâm edüp” (BOA. AŞD, 10, s. 249, h. 5).*

1686'da Kutsal İttifak ordularına karşı yürütülen savaşta ilan edilen nefir-i âmmda ise muhatap olan ahaliye sefere katılmayı motive edici maddi vaatlerden bahsedilmez. Bunun yerine, katılmayanlar için gerçekleştirilecek dini ve dünyevi yaptırımlar gündemde tutulmuştur. Dinden çıkma ve ebedi olarak cehennemde kalma gibi yaptırımlar, dini yaptırımların oldukça yoğun kabul gördüğü bu dönem toplumunda oldukça etkili olmalıdır. Bu dini tehditkâr tutum, ekonomik vaat yoksunluğuna rağmen katılımların beklenen düzeyde olmasını sağlamış olmalıdır. Devletin 17. yüzyılda, erken dönemde olduğu gibi ekonomik vaatlerde bulunamamasının sadece dini boyutu yoktur elbette. Bu durumun büyük oranda İmparatorluğun askerî ve idarî kadrolarındaki şişkinliği ile de alakası vardır. Osmanlı Devleti 16. yüzyılın başından itibaren askerî ve idarî kadroları şiştiği için bu kadrolara geçişleri olabildiğince kısıtlamaya çalışmıştır. Bu yüzden 16. yüzyıldan itibaren askerî sınıf dışındakilerin seferlere katılmaları karşılığında askerî sınıfa geçiş gibi bir vaatte bulunulmamaktaydı. Dolayısıyla Kutsal İttifak Savaşlarında da bu tür vaatlere yer verilememiştir. Bu gerçekleştirilemediği için dini ve dünyevi yaptırımı olan fetvalarla sorunun çözülmeye çalışıldığı düşünülebilir.

Kutsal İttifak ordularıyla yapılmakta olan savaşlar, 1686 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin hem askerî hem de mali sınırlarını zorlar hale gelmiştir. Yapılan mücadelede görülmüştür ki eldeki imkânlar yetersizdir. Toprak kayıpları art arda gelmektedir. Dolayısıyla devlet, toplumun elindeki savaş kaynaklarına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu kaynaklara daha fazla el koyabilmek maksadıyla eski bir uygulama, yeni bir strateji içerisinde tekrar gündeme getirilmiştir. İlan edilen nefir-i âmî ile devlet, daha fazla maddî kaynaklar ile toplumsal katmanları daha fazla seferber etme imkânı elde etmiştir. Taşraya gönderilen hükümler içerisinde bulunan fetva, ayet ve hadisler gibi referanslarla devlet, toplumu kendisiyle aynı düzleme çekip ortak bir hedef doğrultusunda hareket etmeyi amaçlamıştır. Bu süreçte; nefir-i âmî ilanı ile toplumun elindeki savaş kaynaklarına daha fazla el koyma stratejisi çerçevesinde ahalden *nefir-i âmî akçesi/bedeli* adı altında olağandışı bir vergi ihdas etmenin yanında (BOA. MAD.d, 8482, s. 6, h. 2; MŞS, 248-7177, s. 143, 144); seferberliğin muvazzaf olmayan askerî, il erleri, kadı, naip, müftü, seyyid, eimme, huteba, mürtezika, bezirgân ve reaya gibi toplumun tüm katmanlarını kapsayacak şekilde genişletildiği gözlenmiştir (BŞS, 79-838, v. 29b; BOA. A.DVN. 192/29; BOA. MD, 98, s. 111, h. 366; BOA. MD, 99, s. 16, h. 66). Nefir-i âmî ilanı çerçevesinde uygulanan bu olağan dışı mali tedbir ile askerî yükümlülükler, bir makalenin sınırlarını aşması münasebetiyle başka çalışmaların konuları olacaktır.

III. SONUÇ

Bu çalışmada olağandışı savaş koşullarında ilan edilen nefir-i âmm uygulamasının Osmanlı Devleti’nde savaş kaynaklarına el koyma stratejisinin bir ürünü olarak yürürlüğe konduğu saptanmıştır. Savaş için insan ve maddi kaynakları seferber etme ile ilgili strateji geliştirme becerisi, nefir-i âmm örneğinde incelenirken bu çağrının devletle toplum arasındaki münasebette bulunduğu yankı gözlemlenmiş, böylelikle devletin geliştirdiği bu sistem dışı stratejinin toplumsal ve dinî argümanlarla nasıl etkin bir şekilde yürütüldüğüne de bakılmıştır.

Osmanlı Devleti Müslüman olmayan devletlere karşı bir sefer düzenlerken cihad ilanına gerek duymazken Kutsal İttifak ordularına karşı cihad ilan etmiş ve buna dayalı bir şekilde nefir-i âmm uygulaması gerçekleştirmiştir. Nefir-i âmm ilanını etkin bir şekilde uygulayabilmek ve toplum nezdinde meşruiyetini sağlayabilmek maksadıyla cihadın farz-ı ayn hale geldiğine dair bir fetva alınmıştır. Taşraya gönderilen emirlerde nefir-i âmm uygulamasına meşru bir zemin sunan cihadın farz-ı ayn olduğu fetvasına sıklıkla yer verilmiştir. Seferberlik için taşraya gönderilen hükümlerde mezkûr fetva, Kur’an’dan ayetler ve Hz. Peygamber’den hadislerle desteklenerek sıklıkla atıf yapılan ciddi bir argüman olmuştur. Savaş yönetimini elinde bulunduranlar, cihad ve nefir-i âmm ilanının dinsel zorlayıcılığını etkin bir şekilde kullanmışlar ve toplumu savaş konusunda devletle aynı düzleme getirerek ilanın toplumsal bir karşılığının oluşmasını sağlamışlardır. Böylelikle nefir-i âmm ilanı ile savaşın en önemli ihtiyacı olan asker kaynağının/havuzunun tüm toplumsal katmanları içerecek şekilde genişletilmesi sağlanmış, ayrıca nefir-i âmm bedeli adıyla yeni bir savaş finansman kaynağı ihdas edilmiştir.

KAYNAKÇA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Beylikçi Kalemî Belgeleri

BOA. A.DVN. 191.

BOA. A.DVN. 192.

BOA. A.DVN. 193.

2. Mühimme Defterleri

BOA. MD, 98.

BOA. MD, 99.

3. Atik Şikâyet Defterleri

BOA. AŞD, 10.

BOA. AŞD, 12.

BOA. AŞD, 13.

4. Maliyeden Müdevver Defterler

BOA. MAD.d, 8482.

5. Şer'îye Sicilleri

Bolu Şer'îye Sicili (BŞS, 79-838).

Mardin Şer'îye Sicili (MŞS, 248-7177).

Trabzon Şer'îye Sicili (TŞS, 191-8551).

B. Diğer Kaynaklar

ABDÜLBAKİ, Muhammed Fuad. (t.y), *El-Lü'lüü vel-Mercan İmam Buhari ve İmam-ı Müslim'in İttifak Ettikleri Hadisler*, cilt III, (Çev: İ. Kaya, İ. H. Uca), Merve Yayınları, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Murat. (2002), *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, Beyan, İstanbul.

DEMİR, Mesut. (2010). *1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

DEMİRCİ, Süleyman. (2013), "Erken Dönem Osmanlı Tarihi 'Kara Bir Delik/A Black Hole' mi? Osmanlı Devletinin Kuruluşu 'Gazi/Gaza' İdeolojisi ile İlgili Tartışmalar", *History Studies*, cilt V, S.1, ss. 89-100.

EMECEN, Feridun M. (2010), "Gazâya Dair-XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul, ss. 75-85.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar. (2012), "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gazâ", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt XXVII, S.1, ss. 79-100. (erişim adresi:http://egweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXVII_2012/TIDXXVII-2012-05.pdf), (erişim tarihi: 05 Ocak 2015).

HADDURİ, Macid. (1999), *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, (Çev. Fethi Gedikli), Yöneliş, İstanbul.

HEINZALMANN, Tobias. (2009), *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlüğü 1826-1856*, (Çev. T. Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul.

İbrahim Peçevi. (t.y.), *Tarih-i Peçevi*, y.y.

IMBER, Colin. (2000), "Osman Gazi Efsanesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 68-77.

İNALCIK, Halil. (2000), "Osmanlı Fetih Yöntemleri", (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi, İstanbul, ss. 443-472.

JENNINGS, Ronald C. (2000), "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler", (çev. Canay Şahin), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Kitabevi İstanbul, ss. 429-441.

KALDY-NAGY, Gyula. (2000), "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. Oktay Özel ve Mehmet Öz), İmge Kitabevi, Ankara, ss. 397-406.

KARAMAN, Hayreddin. (2008), *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul.

KEEGAN, John. (2007), *Savaş Sanatı Tarihi*, (Çev. Selma Koçak), Doruk, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad. (1981). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ötügen, Ankara.

- Kur’an-ı Kerim Meâli*. (2013), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- LEWIS, Bernard. (1997), *İslam’ın Siyasal Söylemi*, (Çev. Ünsal Oskay), Cep Kitapları, İstanbul.
- LINDNER, Rudi Paul. (2000), “İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet”, (çev. Pınar Emiralioğlu), *Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Kitabevi, İstanbul, ss. 407-427.
- LOWRY, Heath W. (2010), *Erken Dönem Osmanlı Devleti’nin Yapısı*, (Çev. Kıvanç Tanrıyar), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Mehmed b. Mehmed Mevkûfâtı. t.y., *Şerh-i Mültekâl-Ebhur*, 06 Mil Yz A 5217/1.
- NOTH, Albrecht. (1999). *Müslümanlıkta ve Hristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Kutsal Mücadele*, (çev. İ. Catay), Özne Yayınları, İstanbul.
- ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan. (2010), “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: ‘Terakki’ Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ss. 238-244, III/11. (erişim adresi: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/erdogan_emine.pdf), (erişim tarihi: 08 Mayıs 2016).
- Rudânî (İmam Muhammed Bin Süleyman). (t.y.), *Büyük Hadis Külliyyatı Cem’ul fevâid min Câmi’il-usul ve Mecma’iz-Zevaid*, cilt 5, (Çev. Naim Erdoğan), İz Yayıncılık.
- TILLY, Charles. (2001), *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (Çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1995), *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt I. Kısım, TTK, Ankara.
- WITTEK, Paul. (1984), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğuşu*, (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul-Ankara.
- ŞAKAR, Muzaffer Fehmi. (2007), *1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi [S. 1-145]*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ŞAKUL, Kahraman. (2010). “Yeni Askeri Tarihçilik”, *Toplumsal Tarih*, 198 (Haziran), ss. 31-35. (erişim adresi: https://www.academia.edu/25013829/Batida_ve_Türkiyede_Yeni_Askerî_Tarihçilik), (erişim tarihi: 08 Mayıs 2016).

